Турчак О. М.

ЗМІНИ МОВЛЕННЄВИХ ХАРАКТЕРИСТИК У СИТУАЦІЯХ ЕМОЦІЙНОЇ НАПРУГИ

У статті автор аналізує неконтрольовані зміни мовленнєвих характеристик, які є притаманними для ситуацій емоційної напруги. Розглянуто зміни, що виникають на трьох основних рівнях породження мовленнєвого сигналу: формулюванні, артикуляції та самоконтролі.

Ключові слова: *емотивна функція, концептуалізація, формулювання, артикуляція, самоконтроль.*

В статье автор анализирует неконтролируемые изменения речевых характеристик, присущих ситуациям эмоционального напряжения. Рассмотрено изменения, возникающие на трех основных уровнях порождения речевого сигнала: формулировке, артикуляции и самоконтроле.

Ключевые слова: *эмотивная функция, концептуализация, формулировка, артикуляция, самоконтроль.*

In this article the author analyses the uncontrolled changes of the speech characteristics, which occur in stress situations. The changes on three stages of speech production are examined: formulating, articulating and self-monitoring.

Key words: *emotional function, conceptualizing, formulating, articulating, self-monitoring. Key words: stress, speech, formulation, articulation, self-control.*

Дуже довгий час таке явище, як мовленнєві помилки, залишалося поза увагою вчених. Проте на початку сімдесятих років XX століття В. О. Фромкіним було розпочато науковий аналіз мовленнєвих помилок, й відтоді науковці все більше почали звертати увагу на їх дослідження. Отримані науковцями результати, дали змогу не лише проаналізувати роль лінгвістичних одиниць у продукуванні мовлення, але й отримати важливі результати у розкритті взаємозв'язку між мовленням, емоціями та особистістю.

З точки зору зазначеної проблеми В. І. Галунов виокремлює три основні функції комунікаційної системи: 1) передача інформації про

© Турчак О. М., 2010

зовнішнє середовище; 2) функція передачі інформації про внутрішній стан мовця (емотивна функція); 3) забезпечення вказівки на індивідуальність та груповий чи соціальний статус учасників комунікації (індикаційна функція) [2].

Мета статті – проаналізувати неконтрольовані зміни у структурі мовленнєвих повідомлень, що забезпечують емотивну функцію комунікативної системи.

Багато вчених зверталися до вивчення мовлення у ситуаціях емоційної напруги: Каган Дж., Бумер Д. С., Носенко Е. Л., Осгуд Ч., Маньоров В. Х., Якобсон Р., Вітт Н. В. та інші. На думку багатьох дослідників, емоційний стан виступає своєрідним „активатором" та „переривником" мовлення у невизначених та емоційно насичених ситуаціях (Дж. Каган, П. Монроу, Д. С. Бумер, А. Т. Диттман) й виявляє себе у просодиці – в появі хезитацій, періодів мовчання, перепадів загального темпу мовлення, інтонаційних варіаціях та ін. (Е. Л. Носенко, Ч. Осгуд). Суттєві дані для вивчення емоційної регуляції мовлення в просодичному плані подані у працях по проблемі акустичної діагностики функціональних станів людини-оператора (В. Х. Маньоров), у дослідженнях стійкої направленості змін довжини наголошених голосних, пауз та часу вербальних реакцій людини в емоційних станах тривоги, страху, гніву, радості й суму, а також при втомі (О. В. Ніконов) [1].

Відповідно до В. Левелта, можна визначити чотири основні стадії породження мовленнєвого сигналу: концептуалізація, формулювання, артикуляція й самоконтроль [5]. Спочатку ми маємо виробити концепцію того, про що хочемо говорити. Далі ми перетворюємо цю думку на лінгвістичний план. На третьому етапі ми продукуємо цей план за допомогою мовленнєвого апарату. І, нарешті, ми контролюємо наше мовлення для того, щоб визначити, чи ми промовили саме те, що хотіли, і саме так, як хотіли. Зміни мовленнєвих характеристик у станах емоційної напруги можуть виникати на будь-якій з цих стадій і можуть бути пояснені з точки зору їх функціонування. Проте щодо першої стадії породження мовленнєвого сигналу, концептуалізації, то про неї вчені знають дуже мало. Вважається, що існують певні „менталії", тобто репрезентаційна система, відмінна від мови. Думка зароджується у цих менталіях і потім перекладається у лінгвістичну форму. Через недостатність інформації дослідити вплив емоційно насиченої ситуації на цю стадію фактично неможливо.

На другій стадії, коли лінгвістичне повідомлення організується на семантичному, синтаксичному, морфологічному та фонологічному

рівнях, емоційно напружена ситуація може проявляти себе у низці відмінностей, у порівнянні із мовленням у звичайному психічному стані.

По-перше, існують певні особливості у виборі слів. Так, у стані емоційної напруги виникають істотні труднощі із оперативністю вибору слів для адекватного вираження думок. Ці труднощі проявляються у мовленні так:

а) істотно збільшується кількість й тривалість пауз нерішучості, що передують шуканому слову;

б) зростає кількість семантично нерелевантних повторень окремих звуків, складів, слів і навіть цілих словосполучень, що передують шуканому слову;

в) зростає кількість так званих пошукових слів (наприклад. „це”, „такий” та ін.);

г) виникають слова-„паразити”, як-то „бачите”, „знаєте”, „ось”, „ну” та ін. [3, 4].

Іншою характерною особливістю вибору слів у стані емоційної напруги є суттєве зниження словарної різноманітності. Емоційне мовлення характеризується більшою стереотипністю. Так, мовець у стані емоційної напруги обирає ті слова, які є найбільш вживаними для нього, які ніби „лежать на поверхні”. Тобто, людина, певною мірою, спрощує стратегію пошуку слів [3, 4].

У мовленні в стані емоційної напруги знаходить також яскраве відображення тенденція до використання різноманітних „ерзац-позначень”, поява яких також пов’язана із труднощами, що виникають в усному мовленні при виборі адекватних лексичних одиниць для реалізації замислу висловлювання. Характерним тут є те, що як ситуативний замінник виступає, по-перше, не пусте семантичне слово, а повнозначне слово, і, по-друге, що це повнозначне слово є досить часто вживаним у мовленні людини, а не просто випадковим словом, яке містить по своїй внутрішній формі натяк на потрібне значення [3, 4].

Специфічною особливістю вибору слів у висловлюваннях в стані емоційної напруги є й виникнення парафазій, тобто, слів, що використані неправильно у даному контексті. При цьому, помилка мовцем не усвідомлюється й не коригується [3, 4].

Іншою досить характерною особливістю є вибір слів з чіткою позитивною або негативною конотацією. Ця надзвичайна „полярність” в оцінках є однією з найяскравіших особливостей мовлення в стані емоційної напруги [3, 4].

Й нарешті, для усних висловлювань в стані емоційної напруги ха-

рактерним є частіше використання дієслів в порівнянні з прикметниками, що надає мовленню більш динамічного забарвлення [3, 4].

По-друге, до другої стадії породження мовленнєвого сигналу належить й специфіка граматичного оформлення висловлювання у стані емоційної напруги.

З точки зору граматичного оформлення, однією з найхарактерніших особливостей мовлення в стані емоційної напруги можна вважати появу значно більшої, в порівнянні з мовленням у звичайному психічному стані, кількості граматично та логічно незавершених фраз. Так, висловлювання характеризуються граматичною „нецілісністю", що проявляється у тому, що фрази, які могли б бути представлені як синтаксично безперервні ланцюги, членуються на окремі синтагми, смислові зв'язки між якими виражаються здебільшого шляхом співвідношення, а не за допомогою формально-граматичних засобів.
В стані емоційної напруги мовець обирає найпростіший спосіб граматичної реалізації висловлювання, з чим пов'язана відсутність граматичного узгодження між окремими частинами висловлювання.

Характерною для мовлення в стані емоційної напруги є й незакріпленість місця залежних членів щодо їх „хазяїв", при чому найчастіше залежні члени розміщуються у постпозиції.

Внаслідок дистантного положення членів тісних синтаксичних груп, нерідко перекручуються логічні зв'язки між окремими словами висловлювання, виникає двозначність [3, 4].

Однією з типових особливостей мовлення в стані емоційної напруги можна вважати й порушення структури складного синтаксичного цілого (понадфразової єдності). Мовець неодноразово відволікається від викладу основної думки складного синтаксичного цілого, повідомляючи побічні відомості, що істотно утруднює сприйняття мовлення [3, 4].

Як тільки ми реорганізували наші думки у лінгвістичний план, висловлювання повинно бути моторно реалізоване, тобто, ми переходимо до третьої стадії породження мовленнєвого сигналу, яка також має свої особливості у ситуаціях емоційної напруги.

До особливостей моторної реалізації висловлювання, які є типовими для ситуацій емоційної напруги, можна віднести такі характеристики:

а) яскравіше вираження, в порівнянні з мовленням у звичайному психічному стані, коливання частоти основного тону й інтенсивності мовленнєвого сигналу;

б) різкі перепади загального темпу мовлення;

в) зростання темпу артикуляції (абсолютного темпу мовлення);

г) зміни, в порівнянні з мовленням у звичайному психічному стані, довжини латентного періоду реакції на репліку співрозмовника;

г) виникнення помилок у артикуляції звуків наряду з підкреслено посиленою вимовою, що часом переходить у скандування [3, 4].

Однією з причин, що обумовлюють коливання інтенсивності мовленнєвого сигналу й частоти основного тону, є зростання кількості наголосів у мовленні. Так, для динаміки основного тону у висловлюваннях в стані емоційної напруги характерними є: 1) ширший діапазон коливань частоти основного тону; 2) більша швидкість змін частоти основного тону [3, 4].

Щодо інтенсивності мовленнєвого сигналу, то для висловлювань в стані емоційної напруги характерними є більш різкі, ніж у звичайному психічному стані, перепади інтенсивності чи рівня гучності акустичного сигналу, що проявляються у потоці мовлення через достатньо короткі проміжки часу [3, 4].

Щодо динаміки темпу мовлення, то для висловлювань в стані емоційної напруги характерні різкіші коливання загального темпу мовлення на окремих ділянках мовленнєвого ланцюга [3, 4].

Згідно Е. Л. Носенко, загальний потік мовлення можна розчленувати на цикли, в кожному з яких можна чітко виділити так званий „хезитаційний” та „швидкий” періоди.

Оскільки в стані емоційної напруги переривчатість „хезитаційних” періодів зростає внаслідок типових для цього стану труднощів у формулюванні думок й виборі слів, то й загальний темп мовлення на тих ділянках мовленнєвого ланцюга, які збігаються із цими періодами, значно знижується. Що ж до „швидких” періодів, то їх плавність у стані емоційної напруги збільшується як результат використання звичних виразів, кліше, стереотипного словника, тобто, тих мовленнєвих одиниць, які є найчастіше вживаними для мовця. У зв’язку з цим в стані емоційної напруги загальний темп мовлення зростає саме на тих ділянках мовленнєвого ланцюга, які співпадають із „швидкими” періодами [3, 4].

Поряд із коливаннями темпу мовлення, помітних змін зазнають й такі параметри мовлення, як середня довжина відрізку мовлення, що вимовляється без пауз нерішучості, й середня тривалість однієї паузи, що перериває потік мовлення [3, 4].

Експериментально доведено також і те, що у стані емоційної напруги істотно зростає й темп артикуляції (абсолютний темп). Саме з цим, вочевидь, пов’язана й характерна для мовлення у стані емоційної

напруги змазаність вимови. Частину подібних помилок мовець не помічає. Але іноді, як реакція на ці помилки, у мовленні виникає скандування, яке не виконує у цьому випадку тієї функції, яка закріплена за ним у мові як за засобом емфази [3, 4].

Показником, який відчутно реагує на зміни у функціональному стані мовця, є латентний період реакції на репліку співрозмовника. Згідно з експериментальними даними, отриманими Е. Л. Носенком, він різко скорочується в стані емоційної напруги у людей зі збудливим типом емоційної напруги й збільшується у людей із гальмівним типом емоційної напруги.

Останньою стадією породження мовленнєвого сигналу є самоконтроль. Час від часу у процесі мовлення ми перериваємо самі себе й корегуємо помилки, допущені нами. Ці самовиправлення мають чітко визначену структуру і складаються з трьох частин.

Спочатку, після того, як ми помічаємо помилку у власному висловлюванні, ми перериваємо самі себе. Це ми можемо зробити двома шляхами. З одного боку, ми можемо захотіти одразу ж виправитися, і тоді перериваємо себе одразу ж після допущеної помилки. З другого боку, ми можемо захотіти довершити те слово, яке промовляємо, і тоді перериваємо себе по завершенні наступного слова після помилки.

Далі ми використовуємо так звані корегувальні вислови, які дають змогу слухачеві зрозуміти, що ми вносимо корективи. До таких фраз можуть належати: „я маю на увазі", „тобто", „я хотів сказати" та інші.

Після самоперериванння та введення корегувального вислову, іде безпосередньо виправлення. Зазвичай, мовець коригує власні вислови таким чином, щоб максимально полегшити слухачеві сприйняття, оскільки останній повинен не лише зрозуміти саму корективу, але й пов'язати її із тим, що говорилося раніше [5].

Що стосується переформулювань та самокорекцій у процесі породження висловлювання в стані емоційної напруги, то вони є настільки численними, що на них вказують фактично всі дослідники, що вивчали мовлення у зв'язку із емоційними станами.

Результати проведеного аналізу дають змогу дійти таких висновків. Мовленнєві характеристики у станах емоційної напруги істотно відрізняються від мовленнєвих характеристик, притаманних звичайному психічному стану. Ці відмінності помітні на трьох стадіях породження мовленнєвого сигналу: формулюванні, артикуляції й самоконтролі, кожна з яких має свої показники емоційного забарвлення.

Література:

1. Витт Н. В. Эмоциональная регуляция речи: Автореф. дис. …д-ра псих. наук: 19.00.01. / Н. В. Витт; Москва, Московский ордена Дружбы народов государственный институт иностранных языков им. М. Тореза. – М., 1988. – 48 с.

2. Галунов В. И. Речь, эмоции и личность: проблемы и перспективы / В. И. Галунов // Речь, эмоции и личность. Материалы и сообщения Всесоюзного симпозиума 27-28 февраля 1978 г. – Ленинград, 1978. – С. 3-11

3. Носенко Э. Л. Особенности речи в состоянии эмоциональной напряженности. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ , 1975. – 130 с.

4. Носенко Э. Л. Эмоциональное состояние и речь. – К.: Изд-во «Вища школа», 1981. – 195 с.

5. Carrol D. W. Psychology of Language/David W. Carroll. – 3-rd ed. – Brooks, USA: Cole Publishing Company, 1999. – 456 p.